

ЕКОНОМСКИ ЦЕНТРИ ХОМОЉА И ЗВИЖДА

Хомоље.

Хомоље је ограђено високим и тешко проходним планинама и од увек је било упућено на самосталан живот. Морфолошки представља језерски басен у коме се после отицања плиоценског језера развила река Млава. Ретко која област источне Србије чини овакву тектонско-морфолошку целину.

Изгледа да Хомоље никада није било густо насељено, али је увек служило као збег становништву које је бежало испред Турака. По народној традицији оно је било једно време сасвим опустело. То је могло бити приликом сеобе српског народа 1690 године¹, али је убрзо почело поново да се насељава становништвом са разних страна. По народном казивању у Хомољу је пре опустошења било девет села, од којих су обновљена само два: Осаница и Изварица², док су остала села остала пуста. У повељи коју је кнез Лазар дао манастиру Горњаку помињу се и два хомољска села: Осаница и Доње Адујево. Али је кнез Лазар даровао цркви Богородичној у Ждријелу Браничевском још и ова хомољска села: Прокоп и Врбовник³. Изгледа да је Прокоп обновљен под именом Печаница, али је опет расељен. Већ за време аустријске окупације и Пожаревачког Мира од 1718. године у Хомољу је било десет насељених места са 80 породица, а ниједно пусто⁴. Напуштена места у овом крају и нису могла дуго да се одрже, пошто су куће биле дрвене и од слабе грађе. Али на карти израђеној по заповести принца Енгенија Савојског 1723—1725 године, у Хомољу је забележено и десет пустих места: Isvor, Kamidovatz, једно место чије име не може да се прочита, Draglieva, Ribari, Krupaia, Bysn, Dervna, Prislор и Jasi-kova, поред једанаест насељених: Krepolling, Ossanitz, Joschanica M. и

¹ Тих. Р. Ђорђевић: Незнано гробље у Жагубици. Старинар за 1908. г. Београд 1908, стр. 171.

² Тих. Р. Ђорђевић: Економија и еволуција насеља. Гласник Срп. Географског Друштва Београд 1912, св. 1. стр. 28.

³ Monumenta serbica стр. 190. и 194.

⁴ Ст. Новаковић: Административна подела Србије пред пожаревачки мир и за окупације аустријске 1718—1734. (Споменик С. К. А. XVIII. стр. 100).

V. Casnica, Türska tcerkva, Wukutza, Tchagubitzza, Copusnia, Haduieva и Sicotol¹. Обновљени су под истим именима Рибари, Крупаја, Близнак, Изварица и Јасиково, а остала села су и данас пушта. Изварица је обновљена много доцније и ако је сматрају за најстарије насеље у Хомољу. У харачким списковима за 1822 годину² Вук Карацић не помиње Лесково и Влаоле, која су новијег постанка. Вук каже да су куће у брдима тако раштркане да је по неко село од четрдесет кућа по пространству веће од Беча³. То и нису била села, већ раштркане колибе. Данас су у Хомољу сва села збијеног типа са кућама које одају материјално богатство становништва. Поред 17 великих села постоје и два економска центра: Жагубица и Крепољин.

Високе и простране планине са богатим пашњацима и шумом биле су врло погодне да се на њима развије сточарство, и да становништво дође до извесног материјалног богатства. По планинама и пашњацима су расути салаши, где стока преко лета борави. Неки су саграђени боље од кућа у селу и имају више одељења. Имућније породице имају више салаша и премештају стоку с једног на други, када нестане паше. Лети села опусте, јер становништво борави на салашима; многи тамо и зиму проведу.

Поља за обрађивање је мало, и налази се у алувијалној равни Млаве и по дну котлине, које је покривено језерским седиментима. Ово су и најплоднија места у котлини и све је земљиште обрађено. Али је овако плодног земљишта мало и земљорадња није могла да се развије, те је сточарство од увек главна привредна грана становништва. Од усева добро успева само кукуруз-планинац. Ни виноградарство није могло да се развије због висине котлине. Лета су врло кратка а и нису тако топла да би могла да успева лоза; због тога у Хомољу и нема винограда. Чињени су покушаји са лозом, али је грожђе ретко кад сазревало.

Везе са суседним областима су слабе. Средином котлине пролази главни пут, чија је важност била велика у 17. и у почетку 18. века. Овај пут је био најкраћа веза између Видина и Београда. И данас је он од великог значаја за економски живот Хомоља. Овим путем се данас креће цео саобраћај ове области. Са Звиждом је Хомоље везано преко превоја Комше, скоро непроходним путем који иде гребеном Хомољских Планина. Овим путем су прошли Турци крајем 17. века,

¹ Dr. Szentkláry Jenő. Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig) tekintettel a III Károly és Mária Terézia korabeli előzményekre. Első kötet. Temesvárott 1879. Уз књигу је приложена карта: Temesvarer Banat. Abgetheilet in seine Distrikt auf genommen und Abgemessen auf hohen befehl ihrer Hochfürstlichen Durchlaucht de Printzen Eugeni von Savoyen. Ihro Röm: Kays: und Kathol: General Lieutenanten seiner Excelence des Herrn Grln Marschallen Grafen Claudii von Mercy. 1723—1725.

² Вук, Даница за 1822. год.

³ Ibidem, стр. 99—100.

када су попалили Хомоље. Са Ресавом је најкраћа веза пешачки пут који полази од села Суводола и преко Јавора се спушта код села Пањевца у Ресаву.

Удаљено и одвојено од саобраћајних средстава, а ограђено високим планинама, Хомоље је увек имало једно средиште за размену производа. Раније је то био Трг, на месту где је данас Тршка Црква. Трг је био велика варош и играо врло важну улогу у то доба. Простирао се од Тршке Цркве до Адујева. Турци су запалили и Трг кад су поробили Хомоље, али се код Цркве одржало неколико дућана све до прве половине 19. века. Данас је у Хомољу главно место Жагубица, а у последње време се формира у варошицу и село Крепољин.

Жагубица. Налази се на врелу Млаве у крајњем југоисточном делу котлине, на путу који везује Хомоље преко Црног Врха са цноречким басеном. Жагубица није увек имала стално име, већ се помиње час као Жагубица, час као Врело; то подсећа на њен скорашњи постанак. Тако се у два „тефтера митрополијског таксила“ из 1733. и 1734. год. не помиње Жагубица већ Врело; док међутим, у списковима Тршке Цркве¹ помиње се као Жагубица². И на карти израђеној по заповести Принца Евгенија Савојског 1723—1725. год. забележено је као насељено место Tchagubitza.

По народној традицији Жагубицу су основали Грбићи, који су дошли од Равне Сјенице. Са њима су дошли и њихови кумови од старине, Стошићи. Данас је од Стошића остала само једна трговачка кућа, док од старих Грбића има око 150 кућа под разним презименима, и сви славе св. Јована. Од ових Стошића је и Илија Стошић, буљубаша војводе Добрњца. Карађорђе га је поставио за војводу 1812. Стошић је с Карађорђем ратовао, а 1813. године с њим прешао у Аустрију, а затим у Русију. Из Русије се по поруци Кнеза Милоша вратио у Србију 1817. године. По казивању њихово досељење пада одмах после пропасти српског царства на Косову. О времену овог досељавања, осим народне традиције, нема никаквих других података. Али се сигурно може утврдити да је оно старије од почетка 18. века. Досељеници су, по казивању, мењали неколико места по околини данашње Жагубице, док се нису стално населили на данашњем месту. Прво су становали на *Сувођу*, затим на *Камидовцу* (Камијево), па уз Тисницу, на месту *Прегради*, и на послетку на *Драгичевцу*. Бежали су у Крепољин и у Слатину у Црној Реци. На поменутој карти забележена су као пуста места Kamidovatz и Draglieva, свакако Драгичевац. Према овој карти Грбићи су пре 1723. год. напустили ова места; свакако после 1690 год., кад је Хомоље попаљено од Турака и опустело.

Код влашких породица, међутим, врло је жива традиција о Лупши, за кога веле да је први населио Жагубицу, пре Сјеничана Грбића.

¹ Д. Руварац: Митрополија Београдска око 1735. године (Споменик С. К. А. XLII, стр. 128).

² Оп. cit. стр. 104 и 118.

Лупша је дошао из Раките у Алмашу. Данас има око 150 кућа *ове* фамилије под разним презименима, али се сви зову једним именом *Лупшоњи*. Славе М. Госпођу. Ни они не знају да одреде ни приближно време Лупишног досељавања, и иду тако далеко да тврде да је Лупша дошао у ове крајеве пре Косовске Битке. Међутим на жагубичком гробљу постоји Лупшин Гроб и крст на коме може да се прочита само *Лупша*. Али одмах у његовој близини, међу првим гробовима, налази се и гроб „велике попадије попа Марка“, на коме је записана 1767. година¹. Према томе би се могло закључити да је смрт Лупшина била у то доба, а његово досељавање пре 1734. год., јер се у то доба Жагубица помиње као село, које припада Тршкој Цркви. Међутим Сјеничани тврде да је Лупша већ затекао седам њихових кућа кад се доселио, а ово потврђују и тиме што су као старији досељеници од Лупше захватили и боља земљишта. Према овоме могли бисмо закључити да су Сјеничани дошли у овај крај пре Влаха, а Жагубицу су населили у исто доба кад и Власи или нешто раније, крајем 17. или одмах у почетку 18. века.

Све до друге половине 18. века Жагубица се развијала само множењем Сјеничана и Влаха. Друга струја влашког досељавања, из Црне Реке и Кучаја, пада у другој половини 18. века. У то доба се доселило и неколико цинцарских породица из Струге. Ово су били први трговци у Жагубици и у целом Хомољу. Као вешти трговци, а једини у области, они су се брзо обогатили. Ово су и најимућније породице у Жагубици.

Трговина стоком и сточним производима се готово искључиво водила, док су се занати слабо развијали. Становништво је одело и обућу само израђивало, па чак и код варошана се врло дуго одржала ова ношња. Сјеничани су дуго задржали своју стару ношњу, а доцније су узели влашку. И данас се претежна већина становништва у Жагубици бави више земљорадњом и сточарством, него трговином и занатима, и задржала је своју сељачку ношњу.

Поред трговина, које су готово искључиво у рукама досељеника из Струге, има неколико кафана које држе досељеници из околних села. Као сточари који не знају никакав други занат, а трговину не умеју да воде, они су отварали кафане. Занати су слабо развијени, По неки ковач, мутаџија или колар и то је све.

Тако је Жагубица и данас задржала више тип села него варошице. Удаљена, и без добрих комуникација са економским центрима суседних области, она је, као и цела област, више упућена на самосталан живот. Услед тога и није могла да се развија. Оно неколико кућа, које јој дају тип варошице, подигнуте су више због тога што је Жагубица центар политичких власти Хомоља. Други разлог овом слабом напредовању је тај што Жагубица није у центру области; услед тога се

¹ Тих. Р. Борђевић: Незнано гробље у Жагубици. Старинар за 1908. Београд 1908. стр. 166.

њена утицајна сфера све више смањује на рачун Крепољина, који се већ формира као други економски центар Хомоља.

Крепољин. Згодан положај на коме се налази учинио је да се Крепољин развије у малу варошицу и постане други економски центар Хомоља. Он све више преузима трговину, која је до скоро била искључиво у рукама Жагубичана. Развијањем Крепољина трговина у Жагубици све више опада.

Крепољин лежи на ставама потока Стишца и Трућа, а при улазу Млаве у Горњачку Клисуру. Главна саобраћајна комуникација Хомоља, друм, пролази кроз Крепољин, а осим тога и већина хомољских села ближа је Крепољину него Жагубици. Сви путници или трговци, који иду из Пожаревца или других места пожаревачке Мораве и Млаве за Жагубицу или обратно, сврате у Крепољин. Тако су на друму почеле да се граде механе, чија се потреба одмах осетила, а доције су се подигле трговачке и занатске радње. Овде су већином нови досељеници из Млаве, Македоније, Шумадије и других области. Они су градили куће поред друма, поред мештана, који су и сами силазили из села и градили куће на друму. Крепољин је тако почео да се групише око друма, и да добија све више тип друмске варошице и живог трговачког места.

О оснивању Крепољина код мештана је врло жива традиција. По њиховом казивању село су основала три брата: Чудман (Станко), Радман и Веса, а дошли су са Косова. О времену њиховог досељавања иду тако далеко и тврде да је морало бити одмах после српске пропасти на Косову. Они су се прво населили на Погледу више Млаве, а доцније сишли у Лопушњу. Одатле су се преселили у крај поља, и то ново место назвали Крепољин, — што је у крају поља. Ових Косоваца данас има око 150 домова под разним презименима, и сви славе Св. Стевана. Кад су се Косовци доселили на Поглед, Лопушња је, по казивању, већ била насељено место. То је било неко старо становништво које су звали „Јелинима“. Када су се преселили на данашње место из Лопушње не знају тачно да кажу, али је то морало бити свакако пре 1723. године. „Јелени“ су, међутим, и даље остали у Лопушњи, а доцније су и они прешли и населили се до Косоваца. Ово нам потврђује то, што се на поменутој карти израђеној по заповести Принца Евгенија Савојског од 1723.—1725. године налазе као насељена места Крепољин (Krepolling) и Лопушња (Corusnia). „Јелина“ данас има у Крепољину свега око десет кућа, и сви славе Св. Петра и Верижице. Друга струја насељавања јесу Власи из Румуније. Због неке буне у Влашкој доселе се браћа Дмитар и Радул са сестром и населе у Лопушњи одмах до Јелина. Доцније и они пређу на данашње место, а Лопушња, опусти. Има их 105 домова, а славе Св. Николу и Св. Јована. Трећа струја насељавања су опет Власи из Крајине, Алмаша, Ресаве и Балта Верђе у Румунији. Ово је најслабија струја; има их свега око 50 кућа. Некако у то доба су дошли и Бојићи, Срби из Крајине. Има још 21 кућа породице коју зову Грци. Они не знају да

су се доселили и мисле да су потомци старог становништва, које је живело с Јелинима у Лопушњи. Четврта струја насељавања су, као што смо поменули, трговци, занатлије и механције из разних крајева.

З в и ж д.

Звижд је стара српска жупа, која је и до данас сачувала старо име. Обухвата планински предео средњег тока Пека, до његовог излаза из уске и кратке клисуре.

И у Звижду су исте погодбе за живот, као и у Хомољу, те је и овде сточарство главна привредна грана. Друга привредна грана је земљорадња, која се у последње време развила у долини Пека, тако да се не може тачно одредити да ли у долини преовлађује сточарство или земљорадња. Долина Пека се шири, нарочито десном страном, при ушћу Дубочке Реке, а најпространија равница у Звижду је од села Нереснице уз Пек. И Дубочка Река при ушћу у Пек створила је страну равну погодну за обрађивање. Нарочито у новије време долазе досељеници из Баната, који тамо продају земљу скупо, док у Звижду купују за тај новац много веће земљиште, које је исто тако добро. Они га обрађују рационалније него мештани, и из њега вуку велике користи. Има више таквих случајева у селима Дубокој и Волуји.

Трећи привредни извор у Звижду су рудници, који су се експлоатисали још у римско доба. Еруптивни терен богат је бакром, златом и сребром и ове руде су вађене у и старо српско време. Тада су били познати рудници злата и сребра у Кучајни, где је Кнез Лазар имао ковнице новца и оружја. И у римско доба је у Кучајни била насеобина, а данас се једва распознају остаци старих грађевина. Из тог су доба познати и рударски центри Железник (на месту где у Пек утичу речице Железник и Бродица) и Guduscum¹ (близу данашњег Кучева). Осим ових рудника испирало се злато из песка који наноси Пек и његове притоке. Данас се злато више не испира и багери у Нересници су одавно напуштени. Ради се нешто само у Руднику у Кучајни и у угљеним рудницима Ракове Баре и Раденке. Када су постојале ове рударске насеобине Звижд је био густо насељен и богат рударски крај; данас је ретко насељен.

1723. године налазимо у Звижду девет насељених места: Kruschewitz, Duboko, Value, Rasboinitza, Neresnitz, Kütschain, Mustapiti, Leschnitz и Zerbst, и два пуста Каоп и Daicha². Максим Радковић, екзарх београдског митрополита у свом извештају од 1733. године каже да у звишкој парохији има пет села: Крушевица, Волуја, Дубока, Нересница и Кучајна са 143 дома Влаха и Срба. Остала села не помиње, и свакако да нису припадала парохији звишкој³.

¹ В. Карић, Србија, с. 857.

² Пом. карта израђена по заповести принца Евгенија Савојског 1723—1725. год.

³ Извештај написао Максим Радковић, екзарх београдског митрополита. Преписао и приредио Гаврило Витковић. Гласник Срп. Ученог Друштва, Београд 1884.

Саобраћајне прилике у Звижду су много боље него у Хомољу. Звижд везују доста добри путеви са суседним областима Млавом и Браничевом и са рударским центром Мајданпеком.

Кучево. Данашње Кучево је засновано на месту где је некада био стари римски град. Он је и у старо српско време био главни центар целе области и напредан град. Недалеко од Кучева, код села Вољује, била је и стара српска варош и рударско место Железник. Данас се више на томе месту руде не копају, а сви трагови негдашње вароши уништени су.

Кучево је једини економски центар целе области, и раније се звао Горња Крушевица. Налази се на десној страни Пека, при његовом улазу у кратку и узану клисуру. Два, доста добра пута, везују га са суседним богатим областима Млавом и Браничевом и са рударским местом Мајданпеком.

И ако напредна варош у римско и у старо српско доба, Кучево је једно време било готово опустело. У становништву нема помена кад је Кучево почело да се расељава, али је то свакако било после пропасти рударских центара, и доцније, после турске навале у ове крајеве. Тако 1733. год. налазимо у Кучеву само 13 домова.³

О оснивању Кучева у становништву нема помена, али има неколико породица за које се не зна да су досељене; њих сматрају за староседеоце. То су: Ћатићи (10 кућа), Мутавцићи (Јеремићи, Лазићи) (25 кућа), Гајићи (Милетићи, Мратићи, Микичићи, Радивојевићи, Станисављевићи, Јеличићи, Стојановићи) (око 40 кућа), Винкићи (Вељковићи) (око 20 кућа), сви славе Св. Николу; затим Негревићи (Тодоровци) (око 15 кућа) и Стојанчићи (око 30 кућа) славе Св. Јована; Станићи (Белкићи) (око 30 кућа) славе Св. Димитрија; Ајићи (7 кућа) славе Ђурђев дан; Добројевићи, више Нерића (око 10 кућа) славе Св. Стевана; Лазићи (Казачићи, Јовићи, Бошкончићи) (око 30 кућа) славе Св. Ђурђица.

Све ове староседелачке породице баве се више земљорадњом и сточарством, него занатима и трговином. Само за једну породицу, Стојанчиће (Бачиће, Мишиће) кажу да су давно дошли с Косова. Има их 10 кућа, а славе Св. Ђурђица.

Нема помена ни о једној рударској породици, којих је морало највише бити у времену кад је Железник био рударски центар. Оне се, изгледа, по пропасти Железника нису преселиле у Кучево, него су отишле у који други рударски центар.

Тек са ослобођењем Србије од Турака Кучево је почело опет полако да напредује досељавањем са разних страна. Досељавали су се већином занатлије и трговци којима је згодан положај Кучева давао прилике за рад. Ово најновије досељавање је учинило да у њему почне постепено да оживљује привредни живот.

Ант. Лазић.

³ Ibidem, стр. 34.

RÉSUMÉ

CENTRES ÉCONOMIQUES DE HOMOLJE ET DE ZVIŽD

(SERBIE ORIENTALE)

Homolje.

Homolje, bassin tectonique, est entouré de hautes montagnes peu abordables, et orienté depuis toujours vers une vie indépendante.

Il n'était, à ce qu'il paraît, jamais richement peuplé, mais il servait toujours comme asile à des populations fuyant devant la poussée turque. Pendant la migration de 1690, il devint tout à fait désert, mais commença bientôt à se repeupler par les immigrants venant de toute part. Avant la migration, il y avait, d'après la tradition, neuf villages dans le Homolje, dont deux seulement ont été restaurés sous le même nom. Déjà en 1718 il y avait dans le Homolje dix localités peuplées, avec en tout 80 familles, et aucune localité abandonnée. Les localités abandonnées dans cette région ne pouvaient pas se maintenir, les bâtiments étant en bois et de construction faible. En outre, les localités de cette époque n'étaient pas de vrais villages mais plutôt des cabanes dispersées, à l'aspect misérable. Aujourd'hui, les villages dans le Homolje sont à maisons serrées et dont l'aspect dénote la richesse des habitants. A coté des 17 grands villages, il y a deux centres économiques: Žagubica et Krepoljin.

Les hautes et vastes montagnes riches en pâturages favorisaient le développement de l'élevage qui est la source principale de production de la population. L'agriculture ne pouvait pas se développer par suite du manque du sol arable. Il n'y a point de vignes, les étés étant courts et peu chauds.

Les communications avec les régions voisines sont faibles. Ce n'est que la route qui passe par le milieu du bassin qui ait un importance pour la vie économique de Homolje. Les autres voies de communication ne sont pas carrossables.

Homolje avait depuis toujours un seul centre économique. Avant c'était *Trg*, qui a été incendié et détruit. Il a été remplacé plus tard par Žagubica, et dans ces derniers temps le village de *Krepoljin* s'est formé en petit bourg.

Le bourg de Žagubica est situé à la source de Mlava, Il est de date plus récente et s'appelait parfois Žagubica, parfois Vrelo. Suivant la tradition, Žagubica est fondé par les immigrants de Sjenica. Pendant un certain temps, ces derniers avaient abandonné Homolje, pour y revenir bientôt. Après eux, Žagubica est peuplé par les familles roumaines venant de Rakita du Banat. Cette première imigration roumaine a eu lieu à la fin de 17 ou au commencement de 18 siècles. Depuis la seconde moitié de 18 siècle, Žagubica est peuplé par un autre courant roumain venant des régions voisines. A cette même époque, viennent quelques familles cingares de la Macédoine, qui organisent le commerce dans Žagubica. Le commerce de bestiaux et de leurs produits est développé dans Žagubica, pendant que

les métiers sont peu développés. Les immigrants récents proviennent de la campagne voisine.

Krepoljin est une localité transformée récemment en bourg où la population paysane est devenue citadine. Il est situé près d'une localité appelée jadis Lopusnja et habitée par une population ancienne que les indigènes appellent „Jelini“ et „Grci“ (Grecs). Avec ces derniers vivaient également les immigrants de Kosovo. Ils déménagent en 18 siècle dans la localité actuelle; plus tard, déménage également la population ancienne de Lopusnja, et cette dernière localité reste abandonnée.

Sa position dans la région a favorisé son développement au détriment de Žagubica qui déperit petit à petit.

Zvižd

C'est un ancien pays serbe qui a conservé même aujourd'hui son ancien nom. Il comprend la région du cours moyen de Pek, jusqu'à sa sortie de la gorge étroite et courte.

Les conditions de vie à Zvižd sont analogues à celles de Homolje. Ici aussi l'élevage est l'occupation principale de la population. Cependant, dans les vallées de Pek et de Dubočka Reka on fait de l'agriculture à côté de l'élevage. La troisième source de production sont les mines qui ont été exploitées encore dans l'époque romaine. Le terrain éruptif est riche en minerais de cuivre, d'or et d'argent, et ces métaux ont été exploités également dans l'ancienne époque serbe. De cette époque sont connues les mines d'or et d'argent de Kučajna. Même dans l'époque romaine, Kučajna a été une agglomération dont on reconnaît à peine aujourd'hui les restes. Železnik et Guduscum ont été également les centres miniers de l'époque romaine. Le triage de l'or dans les rivières est abandonné depuis longtemps et actuellement on poursuit encore un peu l'exploitation dans la mine de Kučajna et dans les mines de houille de Rakova Bara et de Radenka.

Pendant l'existence des agglomérations minières, Zvižd était richement peuplé et prospère; aujourd'hui la densité de population est bien faible.

Kučevo est le seul centre économique de toute la région et s'appelait avant peu Gornja Kruševica. Deux bonnes routes le lient avec les régions voisines riches de Mlava et de Braničevo. Il a été fondé à l'endroit où il existait autrefois une ancienne localité romaine qui était alors le centre économique et prospère. Après la disparition des centres miniers de Železnik et de Kučajna, Kučevo commence également à déperir, surtout après la poussée turque. En 1733, la ville ne comptait que 13 habitations. Après la libération de la Serbie des Turcs, Kučevo commence lentement à se développer par l'immigration, et sa vie économique devient plus active.

Ant. Lazić.